

ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ПО ЗАСТРАХОВАНЕ И ФИНАНСИ

Катедра „Маркетинг и мениджмънт“

АВТОРЕФЕРАТ

върху дисертационен труд на тема

ФИНАНСОВО-ИКОНОМИЧЕСКИ И СОЦИАЛНИ ПРОМЕНИ В УСЛОВИЯТА НА ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

**за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по
докторска програма „Финанси, застраховане и осигуряване“ в
професионално направление 3. 8. Икономика**

Докторант:

Момчил Петков Григоров

Научен ръководител:

проф. д-р Боян Дуранкев

София

2019

ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ПО ЗАСТРАХОВАНЕ И ФИНАНСИ

Катедра „Маркетинг и мениджмънт“

АВТОРЕФЕРАТ

върху дисертационен труд на тема

ФИНАНСОВО-ИКОНОМИЧЕСКИ И СОЦИАЛНИ ПРОМЕНИ В УСЛОВИЯТА НА ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

**за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по
докторска програма „Финанси, застраховане и осигуряване“ в
професионално направление 3. 8. Икономика**

Докторант:

Момчил Петков Григоров

Научен ръководител:

проф. д-р Боян Дуранкев

София

2019

Дисертационният труд е с общ обем от 159 страници и е структуриран както следва: увод, три глави, заключение, списък на използваната и цитирана литература и приложения. Дисертацията съдържа 16 таблици, 19 графики и 2 приложения. Библиографията включва: 80 цитирани академични монографии, статии и студии, както и 47 статистически и интернет източници.

Състав на научното жури:

1. Проф. д-р Огняна Кирилова Стоичкова – ВУЗФ, професионално направление 3.8.Икономика;
2. Проф. д-р Боян Любомиров Дуранкев – УНСС и ВУЗФ, професионално направление 3.8. Икономика.
3. Проф. д-р Николай Христов Щерев – УНСС, професионално направление 3.8. Икономика;
4. Проф. д-р Пенчо Митев Иванов – УНСС, професионално направление 3.8 Икономика;
5. Доц. д-р Надежда Йорданова Димова – НБУ, професионално направление 3.8 Икономика.

Защитата на дисертационния труд ще се проведе на **7 март 2019 г. от 14:00 ч. в Академичната зала на ВУЗФ.**

Материалите по защитата са на разположение в библиотеката на ВУЗФ.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Мотивацията на автора на настоящия дисертационен труд да се захване с изследване на глобалното влияние върху развитието на икономиката, финансите и демографията в социално-икономическия и аспект на България, е по причината че **глобализацията само в определени степени може да подпомогне националното развитие, и че самостоятелната роля на страната и на държавата в нея могат също да имат позитивно отношение към бъдещето.** Тази убеденост пронизва цялостното изследване докрай в тази дисертация.

1. Актуалност на изследваната проблематика

Социално-икономическите промени в обществото след създаването на Европейския съюз намериха отражение както по отношение на обединяването в съвкупности и системи, така и по линия на диференцирането – икономическо и социално. Неравномерността на тези промени и разнопосочността на действията им създават условия както за по-нататъшно сближаване, така и за „откъсване“ на подсвкупности или подсистеми.

В условията на нарастваща глобализация на стоки, капитали и хора, миксирането на общности и икономики се превръща и във фактор на развитието, и във фактор на ерозирането на съществуващите системи.

Социално-икономически промени в България в условията на глобализация са особено интересни за анализ. От една страна, след разпадането на централно планираната икономика на България и на координацията на икономиките в СИВ, българската икономика и общество отбелязаха срив, който е характерен само за тежки кризи (демографски, социални, икономически, културни, научни) или войни. От друга страна, мощните интереси на силните международни транснационални корпорации се проявиха почти незабавно, виждайки в икономиката и територията на България чудесна „плячка“ от природни и трудови ресурси, пазарувани (благодарение и на несъмнената корупция, в която участваха „взаимноизгодно“ компаниите и българските управляващи) на безценица национално богатство. От трета страна, бавната и неефективна реакция на Европейския съюз по отношение на попадналите във „вакуум“ страни като България (и други страни също понесоха ударите на европеизацията и

глобализацията), доведе до още по-силно задълбочаване на икономическите и социалните проблеми в тези страни.

Задълбочаващата се глобализация поставя на дневен ред и още по-остро социално-икономическите промени в България, което превръща тази проблематика в **особено актуална и значима за бъдещето на страната.**

Още повече че пазарната икономика от нов тип – силно глобализирана и частично европеизирана – е много по-различна и като структура, и като съдържание от познатия дребностоков капитализъм в България от началото на миналия ХХ-ти век. Става дума за икономика, функционираща на база печалба, или – както е модерно вече да се нарича – **глобален капитализъм.** Голямата въпросителна е какво е мястото в момента и съответно – какво е бъдещето на малки страни като България в този свят: **какви финансово-икономически, социални и културни промени са настъпили и ще настъпват в условията на глобализация в нашата страна.** Но един анализ, съчетан с прогноза, не може да не се опита да надникне и отвъд сегашните тенденции на глобализацията – **какво трябва да се промени във факторите и условията на тази глобализация, за да влияе благотворно върху всички страни, а не само върху най-развитите.**

2. Цел, обект и предмет на изследването

Основната цел на дисертационното изследване е да се идентифицират базовите направления на финансово-икономически и социални промени в България в условията на глобализация, както и алтернативите на развитие в условията на неблагоприятна за страната околна среда (каквато се очаква).

Обект на изследване е процесът на развитие на финансово-икономическите и социалните промени в България в условията на обективния процес на глобализация.

Предмет на изследване са икономиката (включително финансовият ѝ аспект) и обществото в България в процеса както на тяхното взаимодействие, така и в процесите на „адаптация“ към външната среда на страната, а също и осъзнатата необходимост от целенасочена дейност по управление на обективно протичащите процеси на интернационализация, „европеизация“ и глобализация. Не се отива към изследване на „евроатлантическите“ аспекти на глобализацията както поради неяснотата на това понятие, така и поради факта, че САЩ се опитват да станат „отново велика страна“, включително да дефинират параметрите и условията на самата глобализация.

Изследователска хипотеза: основната хипотеза, която ще се проверява, е, че финансово-икономически и социални промени в България в условията на глобализация се доближават до социално-икономическите промени на средните и малките страни в Европейския съюз, които са два типа:

- (1) благоприятни за част от икономическите, финансовите и социалните структури;
- (2) неблагоприятни за други части от икономическите, финансовите и социалните структури.

Изведените **работни хипотези**, използвани в изследователския процес, са:

- 1) В икономическо отношение България е следвала логиката на по-малките и по-слабо развитите страни в Европа, които са се стремели да се впишат в системата на Европейския съюз; *след приемането на България за страначлен на ЕС, икономическите и финансовите процеси са намерили своето ускорение, но далече не са само благоприятни;*
- 2) Във финансово отношение България първоначално е следвала глобалните промени, характерни за по-малките и по-слабите страни, „периферни“ за центровете; след приемането на страната за член на ЕС и преди приемането ни за член на Евророната, *финансовата започва да стои все по-устойчиво;*
- 3) Социалното развитие на България е следвало финансово-икономическото ѝ развитие, но през целия изследван период доминират две тенденции: *постепенно динамизиране на социалното развитие вътре в страната, но същевременно недостатъчно за опазване на демографския ѝ капацитет;* същевременно разслояването и диференцирането на българското общество чрез разлагането му на „активисти“ от „гражданското общество“ и „пасивни“ мнозинства – всичко това поставя под въпрос единството на самото това общество;
- 4) В много отношения досега въпросите са изследвани „на парче“: отделно - финансовата система; отделно – икономическата система; отделно – демографската система и т.н.; този подход трябва да бъде изместен от *системния подход, при който всички подсистеми трябва да се разглеждат като взаимосвързани;* финансовата система влияе върху икономическата и социалната система; икономиката влияе върху финансовата система и социалната система; социалната система влияе върху икономическата

система и финансовата система. Избягването или заобикалянето на тези влияния е груба грешка на всеки изследовател.

Задачите, решени по време на разработка на дисертационния труд и свързани с постигането на заложената основна цел на настоящето изследване, са:

- 1) Представяне на възможностите на системния анализ за изследване и оценка на качеството и последиците от протеклото финансово, икономическо и социално развитие на националната система и проектиране на желано бъдещо развитие на тази система;
- 2) Извеждане на необходимостта от прилагане на нова логика в процеса на проектиране на бъдещото развитие на националната финансово-икономическа система от гледна точка на обективната необходимост, изведена на базата на научните постижения в областта на управлението на икономическите системи;
- 3) Синтезирано представяне на теоретичните аспекти на методологията за извеждане бъдещо финансово, икономическо и социално развитие;
- 4) Извеждане, въз основа на проучване теоретичната и практическа разработеност на въпросите на проектирането, на основните проблеми от методологически и информационен характер, свързани с проектирането на финансово, икономическо и социално развитие;
- 5) Въз основа на изведените проблеми и недостатъци от методологически и информационен характер, очертаване на възможностите за тяхното преодоляване с цел приложение на системния подход за проектиране на желаното финансово, икономическо и социално развитие;

3. Изследователски подход и информационна база

Изследването е проведено на основата на **историческия** и **системния** подход в трите му съставни части – като системно мислене, като поглед от всички възможни гледни точки, като вярно поставена релация между зависими и независими променливи. За **основен метод** при количествения и качествения анализ ще бъде използван методът на икономическата и социалната статистика – свичките ѝ плюсове и минуси на съдържаната в нея информация. За онагледяване на резултатите се използват фигури и графики.

Информационната база на изследването включва произведения на български автори и на чуждестранни специалисти, официални документи на ЕС, доклади на органи на ЕС, планови документи на Съюза и академични научни (колективни и индивидуални) изследвания. Използвани са материали от периодични издания, вестници, интернет сайтове и статистически издания. Информацията, използвана за разработка на дисертационния труд, е тази, предоставена от Европейската статистическа служба (Евростат), Националния статистически институт (НСИ) и статистическите служби на всяка страна-членка на Европейския съюз. За целите на изследването са използвани също така таблиците „ресурс“ и таблиците „използване“ (supply and use tables).

Ограниченията на изследването са свързани най-вече с различната статистическа методика – една до 1990 г., втора до приемането на страната ни за член на ЕС и трета след приемането на България за член на ЕС. Другото ограничение е свързано с количеството на информацията – не навсякъде то е достатъчно, а където е достатъчно – не винаги е свързано качествено. Третото ограничение е свързано с различното качество на изследваните обекти: докато в икономиката (особено в материалното производство) могат да се наблюдават линейни зависимости, то подобни зависимости не са характерни за демографската и социалната система.

4. Отправни положения на изследването

Съществено качество на развитието на производителните сили се явява нарастването на техния обществен характер. От един момент във времето това нарастване преминава пределите на държавните граници и се поставя началото на интернационализацията на производителните сили, а чрез тях – и на производствените отношения. Тази **интернационализация** получава силно ускорение в средата на 50-те години на XX век и във всеки следващ период ускорението става все по-силно. Ускорената интернационализация на производителните сили поражда тенденциите към създаване на регионална, а после – към глобална икономика, към глобализация на стопанския и обществения живот.

Интернационализацията на производителните сили и на породената от нея **глобализация** са обективно обусловени процеси, които от един момент във времето изискват осъзнаването на този обективен характер. Тази закономерност, от своя страна, изисква и съзнателната намеса на човека и обществото с оглед на облекчаването (на

обслужването) на безпрепятствения ход на процеса на интернационализация и глобализация. Европейският съюз е илюстрация на реализацията на обективната обусловеност на интернационализацията на производителните сили и на осъзнатата необходимост от насочване и обслужване на тази интернационализация и глобализация.

II. СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Структурата на дисертационното изследване отразява неговата цел и задачи, и се състои от увод, три основни глави, заключение. Структурата на труда включва също така и списък на цитирана литература.

УВОД..... Error! Bookmark not defined.

1. Актуалност на изследваната проблематика 3
2. Цел, обект и предмет на изследването 4
3. Изследователски подход и информационна база 6
4. Отправни положения на изследването 7
5. Структура на дисертационния труд..... **Error! Bookmark not defined.**

Първа глава. Глобализацията и нейното влияние върху икономическите, финансовите и социалните системи 11

1. Глобализацията като понятие и характеристика на съвременните процеси на глобализация..... 11
2. Доколко светът е глобализиран и ще се глобализира? 14
 - 2.1. Желан ли е процесът на глобализация?..... 14
 - 2.2. Необходима ли е клъстерна, а не всеобща глобализация..... 15
 - 2.3. Съществува ли и деглобализация?..... 15
3. Финансово-икономически промени в регионите и страните в резултат на глобализацията 16
4. Социални промени в страните в резултат на глобализацията 16
5. Други промени в страните като последица от глобализацията 17

Втора глава. Методология и методика на изследване на влиянието на процесите на глобализация върху българското общество, икономика и финанси 18

1. Възможности за изследвания при системи от „затворен тип“ 18
2. Възможности за изследвания при системи от „отворен тип“ 19
3. Адаптираната методика на изследване..... 20

Трета глава. Финансово-икономически и социални промени в Р България в резултат на глобализацията	21
1. Обща характеристика на демографското, социалното и икономическото развитие на България през новия век (2000-2017 г).	21
2. Изследване на социалните (и икономико-социалните, и финансово-социалните) промени в България.....	23
2.1. Демографски тенденции	23
2.2. Тенденции в пазара на труда	24
3. Изследване на динамиката на икономическата система чрез националните сметки.	25
4. Изследване на динамиката на финансовата система чрез цените, инвестициите, финансите.	26
5. Изследване на влиянието на глобализацията върху износа и вноса	27
6. Изследване на динамиката на българския туризъм.	29
7. Международно сравнение на българската демографска, икономическа и финансова система на фона на развитите страни в света и страните-членки на Европейския съюз.	29
Заклучение	31
Библиографска справка	Error! Bookmark not defined.
Търсени приноси в дисертационния труд	34
Авторски публикации по темата	35
Декларация за оригиналност	36

III. КРАТКО ПРЕДСТАВЯНЕ НА СЪДЪРЖАНИЕТО НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Първа глава. Глобализацията и нейното влияние върху икономическите, финансовите и социалните системи

В съвременните пазарни икономики на националните държави се наблюдава интересен процес както на обективен процес на експанзия „навън“ (експорт и сдружаване извън границите на страната), така и подобен обективен процес на външна експанзия „навътре“ (импорт и сдружаване вътре в страната). Първоначално този процес се появява и характеризира като интернационализация на производството, а след 1990 г. – като процес на глобализация. Зад двата обективни процеси – на интернационализация и на глобализация на икономиките – стои друг обективен процес, процес на задълбочаване на разделението на труда. Акад. Евгени Матеев обобщава факта че международното разделение на труда може да бъде и е стихийен процес, но може да бъде и планов процес¹. В съвременните условия и международното разделение на труда, и свързаната с него глобализация, се развиват двупосочно – и като процес, направляван от корпоративните интереси², и като интерес регулиран от националните и блоковите интереси³.

Въпросите, които са взаимосвързани по отношение на **глобализацията** са: първо, какво всъщност е „глобализация“; второ, доколко е развит процесът на глобализация; трето, какви системни (икономически, финансови, социални, културни и т.н.) промени настъпват чрез глобализацията; четвърто, кои са по-податливи на глобалните тенденции.

1. Глобализацията като понятие и характеристика на съвременните процеси на глобализация

„Глобализация“ в съвременния свят се употребява като „естествено“, подразбиращо се понятие. Тя се противопоставя на едно – изглеждащо – остаряло

¹ Матеев, Евгени, Международно разделение на труда и народностопанско планиране. Издателство „Наука и изкуство“, С., 1967.

² Нейсбит, Дж., Абърдийн, П., Преоткриване на корпорацията. Издателство „Пейо К. Яворов“, С., 1990 (1985).

³ Държавно-монополистическото регулиране на капиталистическата икономика. Издателство на БАН, С., 1983.

понятие: локализация. До средата на XX век **локализация** е била най-естественото икономическо, социално, културно и т.н. понятие.

С появяването на едно ново явление, „акционерите“ - хората които се заемат финансови инвестиции, нещата се променят. Акционерите по никакъв начин не са обвързани пространствено; те могат да купят акции на всяка фондова борса чрез всеки брокер, а географската близост или националната обособеност на компанията почти никога не са били важни съображение в решението им за покупка или продажба на акции. Следователно, те могат да живеят в една страна, но акциите които притежават, могат да мигрират от различни страни. Малко по-късно, по-големите компании започнаха да настояват за „свобода на движението“ на капитали и стоки, А по-късно и за свобода на физическото движение на техните основни производствени фондове. Още по-късно, особено когато работната сила или не достигаше количествено, или настояваше за по-високи работни заплати - наблюдавайки растежа на корпоративните печалби, транснационалните корпорации започнаха силен натиск върху правителствата и регионалните организации за „свободно движение на хора“, но в посока на страните които изпитваха недостиг на работна сила. Всичко бе осъществено под лозунгите за „свобода на пазарите“, за „намаляване на разходите“ по производството, за „повишаване на ефективността“ от икономическата дейност, за „либерализиране“ на икономиките, финансите и обществата. По този начин печалбите започнаха да нарастват, а компаниите постепенно започнаха да се превръщат в транснационални гиганти, които притежават сила да формират и политически решения в определени страни в посока на собствения си интерес.

Постепенно – поради горните причини - академичният интерес се измести (обективно) от понятието „локализация“ към понятието „глобализация“.

Понятието „**глобализация**“ днес се употребява най-широко, даже без да се обсъжда неговото съдържание. Едва ли не аксиоматично се допуска че съдържанието се подразбира от само себе си. Естествен основен момент при разглеждането на даден проблем е проследяването на етимологията на основните понятия. Думата „глобализация“ има английски произход, „globe“- земно кълбо, което предопределя огромните мащаби и значимост на процесите и явленията, които се обхващат от това понятие. **Глобализацията** се схваща като световен процес с историческо значение, насочен към обединяване в „единно планетарно семейство“ като най-подходящата форма за оцеляване, възникване и възпроизводство на „действителния човешки живот“.

Този всеобхватен процес се проявява в различни направления като ментална, културна, етническа, информационна, териториална, икономическа и пр. Многообразието на посочените насоки на развитие на този процес идва да покаже, че глобализацията представлява обективен, необратим и вероятно най-важен процес в съвременния свят, чийто основен замисъл е свободното движение на хора, ресурси, капитали през границите, както на високо развитите страни, така и на тези, които тепърва напредват в информационен, технически и икономически аспект. Колкото и строго да изглежда това маркиране на глобализацията, то е непълно. Улрих Бек, като използва системния подход, по следния начин: с правилно **разграничаване на понятията „глобализъм“, „глобалност“ и „глобализация“**⁴. С „глобализъм“ той обозначава схващането, че световният пазар изтласква или замества политическото действие, т.е. идеологията за господството на световния пазар, идеологията на неолиберализма. Под „глобалност“ се има предвид следното: ние отдавна живеем в световно общество, и то в смисъл, че представата за затворени пространства става фиктивна. В противовес на това „глобализация“ означава процесите, довели дотам, националните държави и тяхната суверенност да бъдат подкопани и преплетени от транснационалните актьори, посредством техните властови шансове, ориентации, идентичности и мрежи.

Съществен белег на съвременната глобализация е **невъзможността за контрол над възникналата глобалност**. Това ще рече, че различните собствени логики на екологичната, икономическата, културната, политическата, гражданската глобализация съществуват успоредно; те не могат да бъдат сведени една до друга или да се мислят като взаимно отразяващи се, а е необходимо всяка от тях да бъде дешифрирана първо сама по себе си и след това разбрана в своите взаимни зависимости.

От това понятие за „глобалност“ можем да разграничим понятието за „глобализация“, като процес, който създава транснационални социални връзки и пространства, повишава стойността на локалните култури и дава път на трети култури: „малко от това, малко от онова - това е пътят, по който се появяват нови неща“ (по точния изказ на Салман Рушди). В тази комплексна рамка на съотнасяне както въпросите за мащаба, така и тези за границите на осъществената глобализация могат да се поставят по нов начин, и то с оглед на три параметъра: първо, разширяване в пространството; второ, стабилност във времето; трето, (социална) плътност на транснационалните мрежи, връзки и потоци от образи.

⁴ Бек, Улрих, Що е глобализация? Издателство „Критика и хуманизъм“, С., 2002 (1997), с. 25-31.

Следователно глобализацията означава също: не-световна- държава. И по-точно: **световно общество без световна държава и без световно правителство. Един глобален дезорганизиран капитализъм** се разпростира навсякъде. Икономическата глобализация е само една от страните на този многообразен процес, който обхваща всички области на човешката дейност. Глобализацията оказва изключително голямо влияние върху разпределителните процеси на стоките, капиталите и услугите. Под нейно въздействие се формират транснационални дистрибуционни канали и системи.

В повечето случаи днес глобализацията се тълкува като **обективен процес** на непланирано от държавата проникване на външни елементи в една формирана регионална социално-икономическа система, както и експанзията на тази система към други. В други случаи глобализацията се възприема като **управляем процес**, като „частична глобализация“.

Настъпващите промени в икономиките и в обществата са оценени **многопосочно**: в икономиките, в обществата, в науката, в културата, в живота на отделната личност. Някои от влиянията на глобализацията са посочвани като **градивни**, но други – като силно **деструктивни** за общества и икономики. Допуска се смело, че тя ще доведе до **единство** на народ и икономика, но също така се допуска че все още има сили, които да я **възпират** в определени рамки.

2. Доколко светът е глобализиран и ще се глобализира?

Въпросът за това, доколко светът е глобализиран и доколко ще продължи глобализацията, има няколко страни: първо, дали действително процесът на глобализация и желан навсякъде и дали има стени срещу него; второ, дали на мястото на глобализацията не може да се предложи като по-успешен модел „кълъстерна“ (ограничена) глобализация; трето, не са ли налице и процеси на деглобализация. Всъщност и трите подвъпроси са свързани помежду си.

2.1. Желан ли е процесът на глобализация?

Глобализацията се явява обективен процес. В много отношения (финансово и икономически) тя е силно желана от транснационалните корпорации в стремежа им за растеж, за усвояване на нови пазари, за използване на по-евтина работна сила и за завоюване на природни богатства в други страни. В резултат на конкурентните битки между транснационалните корпорации се формира политика на по-развитите страни,

която политика е насочена към натиск за по-изгодни условия на някои корпорации в други части на света, за „либерализиране“ на техните икономики и „демократизиране“ (отслабване) на властта там. Но от подобна глобализация се наслаждават собствениците и акционерите на печелившите транснационални корпорации; обратно, от такава глобализация страдат както наемните работници в по-развитите страни, от които „бягат“ транснационалните корпорации, така също и гражданите на онези страни, в които корпорациите отиват – те се отнасят често хищнически към природните богатства и често експлоатират местната по-евтина работна сила. Печелят единици, губят милиони и милиарди граждани.

2.2. Необходима ли е клъстерна, а не всеобща глобализация

Необходима ли е **клъстеризация на глобалната икономика**, така се помежду си свободно да търгуват само сравнително еднородни икономики с едно ниво на жизнен стандарт? До какво може да доведе алтернативен модел, при който се разчита изцяло само на свободния пазар да урегулира обществените отношения? Отговорът клони към „Да“. Необходима е клъстеризация. Подобна теза у нас се защитава от Митко Хитов в монографията „Феноменът международно прогнозиране и планиране“⁵.

Казано по друг начин, **една „постъпателна“ управлявана глобализация – защитаваща интересите на всички страни-участнички в нея, е много по-желана, много по-поносима и много по-продуктивна.**

2.3. Съществува ли и деглобализация?

Колкото и странно да изглежда, в света текат **процеси и на „деглобализация“**. Затварянето на световната икономика е също обективен процес.

В сегашния си вид глобализацията не може да предложи нещо особено на по-голямата част от народите на по-слабо развитите страни като България, страните от Юга или Изтока: тя носи облаги само на малцина, а в замяна на това води до масовото обедняване на останалите, особено на селските общества, които представляват почти половината от човечеството. В глобален мащаб логиката на печалбата стига до постепенното разрушаване на естествените основи за възпроизвеждане на живота на планетата.

⁵ *Хитов, Митко*, Феноменът международно прогнозиране и планиране. Издателски комплекс на УНСС, С., 2018.

3. Финансово-икономически промени в регионите и страните в резултат на глобализацията

Въпросът за изследването на влиянието на глобализацията върху износа и вноса на всяка страна не е просто аритметическо упражнение – колко повече или колко по-малко. Трябва да се напомни, че **икономическата романтика в началото на „преходния период“ след 1990 г. тълкуваше света като място с доминиращо простостоково производство и търговия.**

Глобално действащото стопанство подкопава основите на националната икономика и на националните държави. По този начин възниква субполитизация от съвсем нов мащаб и с непредвидими последици.

Обобщено, финансово-икономическите промени в съвременния свят се диктуват не от вдъхновената идея за 100% глобализация, „пълно“ отваряне на пазарите, неограничено и свободно движение на стоки, капитали и хора. **Финансово-икономическите промени се формират от гигантската борба на силните транснационални корпорации, които определят – в зависимост от моментното „разположение на силите“ – определени политики, изразявани като национални или регионални.**

4. Социални промени в страните в резултат на глобализацията

Може да се каже следното: онова, което за работническото движение през XIX в. е бил класовият въпрос, за транснационално действащите предприятия в началото на XXI в. е въпросът за глобализацията. Със съществената разлика, че работническото движение е действало като „контра“ власт, докато засега глобалните предприятия действат без (транснационална) контра власт.

Социалната държава в развитите страни възникна с кейнсианската политика на стимулиране на потреблението по време на Втората индустриална революция и започна да губи позиции с Третата индустриална революция и неолиберализацията. Тенденцията през последните десетилетия е към намаляване на данъците върху високите доходи и корпорациите, избягване на данъци с помощта на офшорните зони, преразпределение на новосъздадения продукт все повече в полза на капитала, за сметка на намаляването му за работната сила. Това е предпоставка за ускорено нарастване на неравенството в целия Европейски съюз. Паралелно се увеличава публичният дълг в

страните, които искат да запазят своите социални системи, а това води до кризи, особено в държавите, които играят ролята на периферия в ЕС, както стана в Гърция, Италия и пр.

Неравенството се увеличава както териториално, така и между отделните социални групи дори в най-мощната и печеливша икономика в ЕС, каквато е германската, или в традиционно силните социалдемократически страни като Швеция, където отслабва влиянието на системните социал-демократически партии и набират сила антисистемни партии. Навсякъде стои въпросът дали е възможно връщане към версиите на социална държава, характерни за фюрдисткия период на масово производство и потребление след Втората световна война. Възможно ли е това сега, във времето на Четвъртата индустриална революция, при нарастващото значение на нишовото и индивидуализираното потребление, съчетани със скок на ролята на интелектуалния капитал в стойността на стоките.

Тезата **че глобализацията на капитализма и свързаното с нея неравно развитие на отделните страни е основният фактор за съществуващото социално неравенство между страните** (за един и същи труд – различни заплати; различни социални блага и т.н.) се защитата и от други автори като Джоузеф Стиглиц, Зигмунд Бауман, Клаус Легеви, Татяна Петкова и други.

Но че освен глобализацията, в отделните страни действат и ендеогенни, **вътрешни фактори за нарастващото неравенство**, това също се доказва от други изследвания, като тези на Римския клуб⁶, Тома Пикети, Нейоми Клайн, Волфганг Щреек, както и много други.

5. Други промени в страните като последица от глобализацията

Както бе намекнато по-горе, глобализацията не е свързана само с движението на стоки, капитали и хора. Нашата задача не е да бъдат разгледани всички проявления на глобализацията, а да бъдат маркирани „съпътстващите“ я, освен икономическите, финансовите и социалните.

⁶ фон Вайцекер, Ернст Улрих и Андерс Вийкман, Хайде! Капитализъм, късогледство, население и разрушаване на планетата. Доклад на Римския клуб. Издателство „Книжен тигър“, 2018 (2018).

Втора глава. Методология и методика на изследване на влиянието на процесите на глобализация върху българското общество, икономика и финанси

Желаният период на изследване е 1990-2000-2017 г. Този период не е произволно избран, а се свързва с началото на преходния период на българското общество, икономика и финанси от „затворен тип“ (в рамките на СИВ) към сравнително „отворен тип“ (глобален, но по правилата на Европейския съюз).

1. Възможности за изследвания при системи от „затворен тип“.

Несъмнено, ако при системите от „затворен тип“ е налице плавен планов преход от едно състояние към друго желано състояние, при което акцентът се насочва върху повишаването на жизненото равнище на народа и подобряването на качеството на живот, то в икономически и финансов аспект вниманието се насочва към **изследване на баланса на междуотрасловите връзки чрез вектора на крайната продукция (втори квадрант)⁷**. Не по-малко ценна е била информацията, получавана чрез втори и трети квадранти (първично разпределение на националния доход и преразпределителни процеси) В България подобна методология се е използвала нашироко. Използването на баланса на междуотрасловите връзки за извеждане на влиянието на „насоченост“ на дадена национална икономическа система предоставя възможност за получаване на информация от две гледни точки.

Чрез първата гледна точка се получава информация относно това, какво е възможното бъдещо развитие на съответната национална икономическа система, изведено чрез логиката на екстраполацията. Информацията, получена въз основа на този тип изследване има по-скоро ориентировъчен характер. Т.е. данните дават информация единствено за тези резултати за националната икономическа система, които е възможно да се получат при запазване на установената към момента посока на развитие на икономиката.

При втората гледна точка, балансът на междуотрасловите връзки се използва като средство за проектиране на необходимото и желано бъдещо развитие на дадена национална икономика. В случая се говори за проектиране на вектора на крайната

⁷ *Леонтиев, Василий*, Есета по икономика. Издателство „Христо Ботев“, С., 1994.

продукция, тъй като процесът по извеждане на бъдещето е свързан с осъществяването на комплекс от целеви решения, които да доведат до постигане на желаната структура на вектора на крайната продукция.

Чрез съпоставката на резултатите, получени при използването на двете форми за извеждане на бъдещото развитие, се постига постепенно коригиране на траекторията, очертаваща необходимото развитие. В крайна сметка по този начин се постига отговор на въпроса за онова развитие, което е не само необходимо, но заедно с това е и възможно.

2. Възможности за изследвания при системи от „отворен тип“

Балансът на междуотрасловите връзки може да се използва и при **системи от „отворен тип“**, каквато става българската след 1990 г. Същевременно България постепенно приема за своя статистическа база **системата на националните сметки**⁸, което променя методологически възможностите на изследванията. По тази причина, отвъд вече коментираните възможности на баланса на междуотрасловите връзки, собствените проучвания, извършени от докторанта стоят в основата на изведените обективно съществуващи методологически проблеми пред използването на изследвания инструмент. Разкриването на същността на тези проблеми, както и възможните насоки за тяхното преодоляване в процеса на проектиране на желаната структура на вектора на крайната продукция, са важна част от нашето изследване.

Един от основните методологически проблеми, открит в процеса на използване на баланса на междуотрасловите връзки е свързан с използваната класификация на отраслите, представяни в симетричните таблици. Този проблем получава своето проявление чрез промените в номенклатурата на отраслите. Информацията за функционирането на съответната национална икономика, събирана, обработвана и предоставяна на статистическите служби – национални и тази на Европейския съюз (Евростат) – необходима за конструирането на симетричните input–output таблици, представя определен брой отрасли.

Разкриването на методологическите и информационни проблеми пред използването на баланса на междуотрасловите връзки дава основание за формулирането на два важни извода.

⁸ Балева, Велина, Иванов, Пенчо, Система на националните сметки. ИСК при УНСС, С., 2012.

Първият извод е насочен към съществуването на критични оценки към изследвания модел. Изследването на същността на направената от него критика се явява основа за задълбоченото разкриване на уникалните възможности на междутрасловия вариант. Представянето на същностните характеристики се явява своеобразен „отговор“ на и защита на инструмента от направената критика.

Вторият извод е направен въз основа на личните наблюдения и опит на докторанта. А този извод гласи, че в практиката на прилагане на баланса на междутрасловите връзки (input-output модела) съществуват проблеми с методологически и информационен характер. Преодоляването на тези проблеми се явяват необходима стъпка в процеса на проектиране на бъдещо развитие чрез изследвания инструмент.

Именно посочените по-горе методологически проблеми налагат да се използва **адаптирана методика за изследване на влиянието на глобализацията върху икономическата, демографската и финансовите системи**, за да се очертае палитрата на измененията. Подобни подходи не са нови⁹, но в България са прилагани ограничено.

3. Адаптираната методика на изследване

Адаптираната методика на изследване в случая е формирана по следния начин:

1. Изследване на демографското, социалното и икономическото развитие на България през новия век (2000-2017 г). Обща характеристика на фона на миналото.

2. Дълбочинно изследване на социалните (и икономико-социалните, и финансово-социалните) промени в България. Население и демографски процеси. Пазар на труда. Доходи, разходи и потребление на домакинствата.

3. Дълбочинно изследване на динамиката на икономическата система чрез националните сметки.

4. Дълбочинно изследване на динамиката на финансовата система.

5. Дълбочинно изследване на влиянието на глобализацията върху износа и вноса на стоки.

6. Дълбочинно изследване на динамиката на българския туризъм.

⁹ Виж, например, подходите на следните автори още преди 2000 г.: *Pearson, S.P., Rochester, J.M.*, International Relations. The Global Condition in the Late Twentieth Century. N.Y., 1988; *Brock, W., Hornats, R.*, The Global Economy. W.W. Norton & Company, New York, 1990; *Hill, Ch.W.L.*, International Business. Competing in the Global Marketplace. Irwin, Boston, Massachusetts, 1998.

7. Международно сравнение на **българската демографска, икономическа и финансова система на фона на развитите страни в света и страните-членки на Европейския съюз.**

Тези седем взаимно свързани изследвания на влиянието на глобализацията върху икономическата, финансовата и демографската система могат да очертаят скелета на промените в България през новия век.

Трета глава. Финансово-икономически и социални промени в Р България в резултат на глобализацията

При началото на прехода – след 1990 г. – България „възприе“ рецептите за участие в глобалните световни пазари, разчитайки на равнопоставеност, честност на сделките на „свободните пазари“ и „свободни пазарни цени“. По същество това е рецептата на „новия светове ред“ . В много скоро време се очертах основните направления на глобализацията, които нямаха нищо общо с романтиката на свободния пазар от началото на миналия век. От една страна, глобализираните чужди компании-гиганти използваха „отварянето“ на националната икономика, като проникнаха в търсене на по-евтини суровини, по-евтина работна сила и по-евтино изкупуване на местни предприятия (в много случаи – с цел затварянето им, понеже са им били конкуренти). От друга страна, „отварянето“ на националния пазар бе използвано за проникването на чужди стоки и капитали, които – заедно с корупцията – изместиха местните производители.

Крайните резултати от глобализацията не са учудващи – икономически (до влизането си в Европейския съюз) страната се срина далече под нивата на 1990 г., демографски се смали с близо два милиона души, социално се раздели на малък слой новобогаташи. По този начин страната ни заприлича на групата „недоволни“ **от последиците на глобализацията.** След приемането на България за член на Европейския съюз страната успя да постигне едно сравнително по-високо равнище на икономическо развитие, може да се твърди, с **благотворен омекотяващ ефект** от безконтролната глобализация.

1. Обща характеристика на демографското, социалното и икономическото развитие на България през новия век (2000-2017 г).

Характеристиката на „общата картина“ на едно развитие може да започне от различни посоки. От една страна, икономиката (разгледана като система) е база за демографско и социално развитие; от друга страна, демографската система е лимитиращ фактор за развитието на икономиката; от трета страна, икономическата динамика не може да бъде самоцел на развитието, а предпоставка за благоприятна динамика на демографската система.

Какво се наблюдава в България?

От една страна, **населението на България** за този сравнително кратък период е намаляло съществено. Република България се отнасят към страните с най-висока динамика при намаление на населението. Такава динамика е характерна при страни, участвали във война, или в страни с рязко увеличение на смъртността и при ниска раждаемост.

Индексите на реалното **изменение на общия доход на лице** също могат да породят редица нови въпроси. Както се наблюдава, през 2000 година, през 2005 година, а и по-късно, общият доход на лице е бил под нивото на 1995 година. Подобна тенденция се наблюдава и при индекса на **реалното изменение на средната месечна работна заплата**. Също така е повече от ясно че след приемането на България за страна членка на Европейския съюз както общият доход на лице, така и средната месечна заплата нарастват съществено. За две десетилетия средната месечна работна заплата се е удвоила.

Най-високата и най-интересната динамика се наблюдава при изчисляването на **брутен вътрешен продукт на човек от населението** от 2000-та година до 2017 година. Той е нараснал почти четири пъти. Не по-малко важен е показателят брутен вътрешен продукт на един зает. Той също е нараснал над три пъти.

Тази благоприятна динамика на двата показателя обаче **не бива да заблуждава**. Тя не е достатъчна за постигането на догонващо развитие на средното ниво на страните от Европейския съюз.

Ако се разсъждава по **основните показатели за социално икономическо и финансово развитие на България**, то не може да се очертае еднопосочно развитие. Може определено да се твърди че **България следва общите тенденции на средно развитите и по-слабо развитите страни в света** в условията на глобализация.

Основният въпрос, който засега няма отговор,: какво да се прави при тези „глобални“ условия? Не може да се каже с едно изречение но може да се подсказе по

елементи на „системата“ България, както и да се разпишат „рецепти“ за успех в отношенията „България – Европейски съюз“ и „България – глобален свят“. Разбира се, те изискват дълбочинни изследвания.

2. Изследване на социалните (и икономико-социалните, и финансово-социалните) промени в България.

В края на 2017 г. **населението на България** е малко над 7 милиона души, точно толкова, колкото е било то в България след Втората световна война през 1946 г. Това е огромен спад спрямо 1990 г., когато населението на страната е било почти девет милиона души.

2.1. Демографски тенденции

По всичко изглежда, че приемането на България за член на Европейския съюз съществено е улеснило **напускането на български граждани** от нашата страна и вписването им в други по-успешни и по-добри за живот страни. Сnižението след приемането на страната ни за член на Европейския съюз е над 600 хиляди души. Абсолютните данни на националната статистика обаче не са достатъчна гаранция за точни разчети. Причината за това е че трудно се улавят онези нашенци, които отиват за „сезонна работа“ за 6-8 месеца, но през останалите 4-5 живеят в България.

„Отливът“ на български граждани към по-развитите страни – при това без гранични ограничения – е обективен процес. Не толкова неограничен обаче е **„приливът“ на нови български граждани от други страни**. По двата показателя – **„отлив“ и „прилив“ на български граждани** се очертава неблагоприятна тенденция и в бъдеще. В това отношение **глобализацията действа негативно на нашето развитие**. Но това не са единствените фактори, определящи общата численост на населението.

Обобщено казано, след отварянето на България към света, **глобалните тенденции са й въздействали многопосочно**. От една страна, наистина са положителни тенденциите както на свободно движение от България към други страни, така и от други страни към нашата. Но от друга страна, фактът че съществуват значително по-развити страни от България, е насърчил големи групи от млади и интелигентни български граждани да преосмислят своето житие и битие отивайки в по-съблазнителни страни, в които намират и по-висок жизнен стандарт, и по-добро качество на живот. Неоспорим факт е също така, че една значителна част от българските граждани, които мигрират към по-развитите страни, не винаги намират по-

добро бъдеще за себе си и своите деца, което означава че България отново става привлекателна за тях.

Разкритите тенденции обаче са имали преди всичко негативно въздействие върху българската демографска система. Много е възможно тези негативни тенденции - ако нещата не намерят промяна - да се развият и задълбочават през следващите години. това се разкрива и от прогнозите за промените в демографската система.

Всички прогнози на Националния статистически институт сочат **категорична тенденция на системно намаление на количеството на българските граждани**. И при трите прогнози (реалистична, оптимистична и песимистична) се очертава през 2060 г. стопяване на българските граждани с над още един милион души, а през 2080 г. – с още един милион души.

Тези тенденции ще поставят много въпросителни пред българския пазар на труда.

2.2. Тенденции в пазара на труда

Подобна е и картината при **анализа на населението в трудоспособна възраст, на заетите лица, и регистрираните безработни**. Общата тенденция на намаление на населението през изследвания период се е допълвала със системен спад на населението в трудоспособна възраст през 2017 г. Тази численост е намаляла с 557 200 спрямо 1990 г. По подобен начин се стопяват и заетите лица. Колкото и парадоксални да изглеждат тези данни, те навяват и други мисли, а именно, че и намалението на населението в трудоспособна възраст, и намалението на заетите лица в общата численост на населението в трудоспособна възраст, са оголвали така пазара на труда, че той е изсмукал всички остатъчни безработни. Така например, ако през 2000 г. делът на безработните в общата численост на населението в трудоспособна възраст е бил 14,4%, то през последната наблюдавана година той е паднал на 4,5%.

Ако през 1990 г. България е била характеризирана като **средно развита индустриално-аграрна страна**, то промените през тези 28 години са били съществени по отношение на структурата на трудовата заетост. Разглеждайки динамиката на тази заетост, се констатират следните факти. Първо, **най-много българи са трудят в преработващата промишленост**, следвана от търговията и ремонта на автомобилите и мотоциклетите. **Силно намалява броят на заетите лица** в добивната промишленост и в производството и разпределението на електрическа и топлинна енергия и газообразни горива в доставянето на води и канализационни услуги, в операциите с недвижимите

имоти, в културата, спорта и развлеченията, и другите дейности. **Сравнително постоянен остава делът на заетите лица** в строителството в транспорта и държавното управление. Ако се откроява **съществено нарастване на заетостта в някои дейности**, то това са финансовите и застрахователните дейности, както и в търговията и административните и спомагателни дейности.

България през този период е извършила преход от тип „индустриално-аграрна страна“ към тип „страна с услуги и индустрия“.

„Фунията“ на заетостта е изпразвала по-слабо развитите райони, попълвайки двата по-развити райони; на свой ред, „фунията“ е била насочена и към по-развитите страни, оголвайки целокупната българска икономика. И в това отношение глобализацията е повлияла крайно негативно.

За опразването на българския пазар на труда е повлияла и **относително ниската динамика на минималната и средната годишна заплата**.

3. Изследване на динамиката на икономическата система чрез националните сметки.

Системата на националните сметки (СНС) също предоставя интересна информация за очертаване влиянието на глобализацията върху икономиката на България.

При СНС картината придобива по-голяма яснота. В рамките на петгодишния наблюдаван период **брутната добавена стойност** е нараснала над 14%. Подобна е динамиката и на **брутния вътрешен продукт**. Леко по-висока е динамиката на **брутния вътрешен продукт на човек от населението**, която е към 18%. Тези данни илюстрират обстоятелството, че след приемането на България за член на Европейския съюз **българската икономика се е вписала по-успешно в европейската и световната икономика**. Същевременно и динамиката на брутната добавена стойност, и на брутния вътрешен продукт, и на брутния вътрешен продукт на човек от населението, не са от типа „изпреварващо развитие“ спрямо световната динамика, или „догонващо развитие“ спрямо европейските стандарти.

Не по-малко интересна е структурата на българската икономика от гледна точка на **брутната добавена стойност по икономически сектори**. Както се вижда, селското и горското стопанство постепенно губят позиции. Те вече са под 5%. По отношение на тяхното снижение България повтаря средните европейски и средните световни

тенденции. Същевременно се наблюдава и снижение на индустрията в общата икономическа структура - тя вече е под 30%. Обратно, услугите системно увеличават своя дял, като наближават 70%. И тази структура е потвърждение на една вече описана структура от предната подточка. И по тази линия България се очертава като страна с нарастващ относителен дял добавена стойност на услугите и снижение на относителния дял на индустрията и селското и горското стопанство. Въпреки че страната ни следва голяма част от световните тенденции, **намалението на индустрията не може да се тълкува като положителен знак.**

4. Изследване на динамиката на финансовата система чрез цените, инвестициите, финансите.

Структурата на финансовата система може да бъде разгърната в няколко посоки: държавни финанси, финансово състояние на предприятията от нефинансовия сектор, кредитни институции, пари и кредит, платежен баланс и външен дълг, застраховане, пенсионноосигурителни дружества, пенсионни фондове, инвестиционни предприятия и сдружения и фондации. Оказва се, че **няма орган, който да консолидира информацията за финансовия сектор в България и по този начин да прави цялостни координирани финансови прогнози.** Не се намират динамични редове то специализираната информация. Някои данни, независимо че изглеждат общодостъпни, въобще не се отварят.

До началото на преходния период в България доминираха държавните финанси и личните финанси на семействата. Частен сектор, доколкото такъв съществуваше в някои дребни производства и услуги, не беше анализиран в статистиката. Обратно, след промените на преден план приоритет получи идеологията за примат на частния сектор, при която държавният сектор почти нямаше някаква роля освен приписваната му на „нощен пазач“. Бързо обаче стана ясно, че без силни позиции на държавата във финансовия сектор, разглеждани като функции на контрол и съпричастност, самият частен финансов сектор изпитва затруднения и при кризи понякога стига до катастрофа.

Може да се твърди, че особено в предприсъединителния период и най-вече след присъединяването на България към Европейския съюз, **финансовият сектор в нашата страна получи своя необходим облик.**

Държавните финанси, оценявани от различни страни, на настоящия етап са стабилни и сравнително балансиранни. Основната част от приходите на държавата са чрез данъчната система, като основен източник е данъкът върху добавената стойност. Структурата на разходите се насочва най-вече за социални и здравноосигурителни плащания.

Кредитните институции също претърпяха и изживяха своята промяна. В края на 2016 г. в България функционират 28 банки. Българската Народна Банка, оценявана по своя баланс, изглежда като стабилна и отговорна институция. Сборният счетоводен баланс на кредитните институции в края на същата година също показва добри резултати.

Застрахователите, които се конкурират през 2016 г., са също немалко – 54 броя. Същата година **пенсионните дружества** са 9 на брой, а **пенсионните фондове** – 27. Регистрираните **инвестиционни предприятия** са 249. Още повече са **сдруженията и фондациите** – 9933 броя.

Съдейки по финансовия сектор на България, страната ни е извървял своя преходен период и е достигнало **ниво, характерно за другите по-развити страни**. От една страна, частният финансов сектор е сравнително силно развит и стабилен. От друга страна, държавата също си е направила своите разчети, оценка на бивши и настоящи проблеми, прогнози за бъдещето и за предотвратяване на евентуални рискове. И не само това. Българският финансов сектор, държавен и частен, кореспондира и партнира с европейския такъв, а също и с Международния Валутен Фонд и Световната банка. Очакваното приемане на България в европейската банкова система и в еврозоната, са донякъде гаранция за бъдещото развитие на този сектор.

Може да се заключи, че европеизацията и глобализацията са изменили съществено панорамата на **финансовата система на България**.

5. Изследване на влиянието на глобализацията върху износа и вноса

При новата идеология на свободния глобален пазар българските производители постепенно получиха достъп до редица външни пазари, но това не винаги бе свързано с тяхна изгода. Причината бе, че на тези международни и глобални пазари от десетилетия са се настанили транснационални корпорации, които работят при монополизирана или картелна среда. Обратно, отварянето на вътрешния български пазар за чужди стоки, които се базираха върху дотации и субсидии от техните страни,

подейства ерозиращо върху местните български производители. По този начин **бяха разгромени традиционни български производства, насочени както за експорт, така и за местно потребление.**

Въпреки всичко, особено след приемането на България за член на Европейския съюз през 2007 г., както и стъпвайки върху сравнително щедри еврофондове, външнотърговските отношения на България отново получиха своето насърчение.

Интерпретацията на данните за **външнотърговския стокооборот** е следната: позитивна тенденция е удвояването на българския износ; позитивна тенденция е също така продължаващото увеличение на вноса; негативна тенденция е непрекъснатото отрицателно салдо.

Наблюдаваната през периода 1990-2017 г. **ориентация на външната търговия на България** е огромна. Ако до началото на този период страната ни е била силно интегрирана със страни, които сега са членки на ОНД, то сега основни партньори са държавите-членки на ЕС, като същевременно няма съществена промяна на отношенията със страните от ОИСР.

По линия на **износа през 2016 г. основни партньори** са следните страни: Германия (13,3%), Италия (9,3%), Румъния (8,6%), Турция (7,8%) и Гърция (6,8%). Под очакваното е партньорството в това отношение с такива страни като Руската федерация (1,6%), Китай (1,9%) и САЩ (1,5%).

По линия на **вноса през 2016 г. основни партньори** са: Германия (13,1%), Русия (8,9%), Италия (7,9%), Румъния (6,9%) и Турция (6,2%). Китай (4,0%) и САЩ (0,8%) се оказват важни, но незначителни партньори.

Общата оценка на влиянието на глобализацията върху износа и вноса на България не може да е еднозначна и положителна. България представлява огледален образ на средноразвита страна – като много други, като трудно може да се измъкне от това си състояние. Отливът на младите и обучените хора към най-развитите страни в общността, придружен с недостиг на иновативни капитали, не може да не предизвика базиране на производството върху средни и елементарни продукти. такава е картината на българския външнотърговски стокооборот.

Но ако България не може да експортира иновативни продукти, не е ли възможно тази загуба да се компенсира с „внос“ на все повече и все по-заможни туристи – една дългосрочно огласявана перспектива?

6. Изследване на динамиката на българския туризъм.

Факт са **нарасналите възможности за пътувания на български граждани в чужбина** особено след приемането на България за член на Европейския съюз, като по този начин визовите затруднения отпаднаха напълно в рамките на общността.

Важно за нашата страна е, че по линия на **нощувки в обекти за туристическо настаняване** през 2016 г. страната ни се нарежда в средната група страни, изпреварвайки Полша, Кипър, Швеция, Унгария, Дания, Малта, Словения, Финландия, Словакия, Румъния, Естония, Литва, Латвия и Люксембург. Спрямо съседите си България чувствително отстъпва по този показател и на лидера Турция, и на Гърция. Рязко нараства **броят на чужденците, които посещават България**. Част от тях се възползват от нашите туристически дестинации, но и една значителна друга част преминават през страната без да спрат, или нощуват в собствени домове, или у приятели. Количествено се наблюдава динамика на **леглата за настаняване**.

Информацията за броя на нощувките (прекарани от пребиваващи и непребиваващи лица) може да бъде разгледана в перспектива, като се направи съпоставка с големината на всяка държава от гледна точка на населението ѝ посредством показателя за **интензитета на туризма**. По този показател **България** категорично изпреварва Румъния, Полша, Латвия, Словакия, Унгария, Белгия.

Постъпленията от пътувания и разходи в платежния баланс на страната през периода 2011-2016 г. дават положителен резултат в размер на 2 058 милиона евро през 2016 г. Някои европейски страни имат много по-висок положителен баланс.

Сами по себе си, горните **тенденции са благоприятни** за нашата страна, особено ако се задълбочат. Не трябва да се очаква, че България ще измести такива лидери като Испания, Италия, Австрия, Франция, Полша или Обединеното кралство по отношение на туристи, очаквана стойност на туризма и посещения на чужденци. Със сигурност България не е достигнала върха на своя потенциал.

7. Международно сравнение на българската демографска, икономическа и финансова система на фона на развитите страни в света и страните-членки на Европейския съюз.

Стигаме до оценка на българската демографска, икономическа и финансова система на фона на развитите страни в света и страните-членки на Европейския съюз

Така например, **реалният БВП на човек от населението** се повиши от 4 600 евро (2006 г. – преди приемането в ЕС) на 6 300 евро (2017 г.). Следва да се отбележи, че точно през тези години светът бе засегнат от тежката икономическа и финансова криза, но България успя да избегне най-лошите сценарии.

Известно е че **всяка икономика от капиталистически тип е циклична**. България не е изключение от общото правило. Страната ни е имала години на отрицателна динамика (1997, 1999, 2009 г.); на слаб растеж под 3% (2010, 2012, 2013, 2014 г.), но и добри години на среден растеж 3-6%. Далече не е маловажен въпросът каква е цената на този растеж дотук. Данните за държавния дълг, които представихме по-горе, разкриват че той още не е надминал 30% от размера на БВП.

Сумата на износа и вноса на стоки и услуги, изразена като процент от brutния вътрешен продукт (БВП) е **основен индикатор за отвореност към външната търговия и икономическата интеграция** и показва зависимостта на местните производители от външното търсене (износ) и от вътрешните потребители и производители от външно предлагане (внос), в сравнение с икономическия размер на страната (БВП). Тенденцията по този индикатор е категорична: България все по-успешно се вписва в международното разделение на труда и глобалните процеси, като през 1990 г. показателят е бил 69,8%, 2000 г. – 77,1%, 2010 г. – 113,1% и в последната отчетна година на международните сравнения 2013 г. – 137,4%.

България системно е изпреварвала Румъния по отношение на преките чуждестранни инвестиции като дял от brutния вътрешен продукт. Още едни допълнителни „инвестиции“ (те отиват не само за натрупване, а и за потребление, но влияят върху цялостното развитие на икономиката) са **трансферите на средства от български граждани, работещи в чужбина, към свои близки или организации в нашата страна**. Спорен е въпросът **доколко вътрешното натрупване е за предпочитане пред чуждите инвестиции**.

По-ниското ниво на икономическо развитие на България от другите страни-членки на ЕС, определя и по-слабите **социални показатели**. Така например, **средната продължителност на живота** на българския гражданин е с години по-ниска от тази на средния европейец. Съответно и **коэффициентът на раждаемост** е доста по-нисък от другите страни в ЕС, като се наблюдава и влошаване на демографската структура особено сред някои дезинтегрирани общности. Освен това, българското общество е със

значими неравенства, които създават опасни пречки пред бъдещото развитие, подобно на други страни с подобна „патология“.

По-ниското ниво на икономическо развитие определя **по-ниското потребление на човек от населението** в България спрямо повечето от другите страни-членки на ЕС.

Индексът на човешкото развитие (Human Development Index – HDI) е обобщаващ индикатор на общественото развитие в отделните страни, който обединява социално-икономическите и демографските показатели за неговото характеризиране. През 1990 г. България е имала ИЧР 7,0 (тогава – високо равнище), за 27 години се е придвижила до ИЧР 7,8 (също високо равнище), но в много отношения страната ни е отстъпила на редица други страни.

Може да се заключи, че през последните три десетилетия (а и през целия XX век) относително малката ни страна е приличала на кораб, люлеещ се върху вълните и определяш своята посока на движение в зависимост от глобалните тенденции. **В икономическо и социално отношение България е изглеждала силно податлива на различните глобални идеологии и политически тенденции, които несъмнено са имали силно отражение върху структурата и динамиката на икономиката.** Изглежда, че България ще продължи да следва тенденциите на световните промени. В това отношение тя не е сама и съдбата ѝ е подобна на съдбите на другите малки и по-слабо развити страни, влияещи се от волята на Великите сили.

Горното заключение не трябва да означава че България винаги е подлежала на автоматизма на глобалните тенденции. **И през 20-ти век, и през 21-ви век България може да си позволи относително самостоятелна икономическа, финансова, социална и културна политика.** В много отношения „Големите братя“ не са могли успешно да контролират или да влияят върху българските политически, финансови, икономически, социални и духовни решения.

Може да се очаква, че България ще играе по-активна роля в световните процеси в бъдещето, особено когато общите проблеми и задачи са взаимно свързани.

Заключение

Изводът на автора на дисертационния труд, е че **глобализацията само в определени степени може да подпомогне националното развитие, и че**

самостоятелната роля на страната и на държавата в нея могат също да имат позитивно отношение към бъдещето.

Доказана е изследователската хипотеза, като по този начин тя се превръща в доказана теза: финансово-икономически и социални промени в България в условията на глобализация се доближават до социално-икономическите промени на средните и малките страни в Европейския съюз, които са два типа:

(1) благоприятни за част от икономическите, финансовите и социалните структури;

(2) неблагоприятни за други части от икономическите, финансовите и социалните структури.

Доказани са и допълващите **хипотези**.

Новите въпроси и задачи, които могат да се поставят след това първично изследване, но и които могат да се развият в допълващи изследвания, са:

1. Колко и до кога глобализацията ще се развива в световен мащаб. Кои ще бъдат движещите сили и кои сили ще възпрепятстват тази глобализация?

2. Какво е бъдещето на Европейския съюз в глобализацията и кои ще бъдат позитивните и негативните ефекти от нея?

3. Доколко развитието на България в условията на глобализация е сходно до това на други източноевропейски страни? Кои са причините за „отклоненията“ от стандартите – по-мъдрото или по-неумелото управление на икономиката, финансите и обществото?

4. Какво трябва да се направи в България, за да се постигне високо жизнено равнище и качество на живот, характерни за най-развитите европейски страни?

5. Какви промени трябва да настъпят в икономическата и финансовата система в България, за да бъдат устойчиви на глобални икономически и финансови кризи? И какво – за да се постигне високо жизнено равнище?

Никоя система не може да е устойчива дълго време без координирана свобода на нейните елементи, а социалната и икономическата системи – без справедливост и солидарност. България, като член на ЕС, трябва да извърви своя път към по-високата степен на благоденствие „за всички“ (по Лудвиг Ерхард, но в модернизирания вариант) на основата на висока икономическа динамика от 5-6% годишно, но също така и при по-справедливо разпределение и преразпределение на доходите (за да се избегне вариантът 1% богати и 99% пропадащи). Според нас, възможността за подобен

оптимистичен сценарий е чрез нов Европейски план за развитие на страни с под 1/3 и под 1/2 от средното ниво на развитие на другите страни-членки.

Търсени приноси в дисертационния труд

1. Проучени, обобщени и интегрирани са основни теоретични постановки в **специализираната научна литература** за значението и ролята на глобализацията като обективен процес. Извеждат се самостоятелни оригинални доказателства за особеното място и специфичното значение, което заема тя и се изтъква водеща ѝ роля в икономиката, финансите и социалния живот в различните страни по света.

2. Чрез самостоятелна оценка на различни методологически и методически изследователски инструменти е избрана адекватна информационна и методологична база на изследването, както и съответстващата ѝ **адаптирана методика за влиянието на глобализацията върху икономическата, финансовата и социалната системи на България.**

3. Осъществено е **самостоятелно изследване чрез апробиране на методиката** за влиянието на глобализацията върху икономическата, финансовата и социалната системи на България. Въз основа на изследваните променливи, са установени промените и липсата на в икономиката и обществото у нас през последните две десетилетия, като същевременно е представена авторовата интерпретация и анализ на получените данни.

Авторски публикации по темата

Grigorov, M. (2016). Socio-economic changes in Bulgaria. In: *Regionalni razvoj i demografski tokovi zemlja jugoistocne Evrop*, 493-498 . Nis (ISBN: 978-86-6139-122-4)

Григоров, М. (2017). Финансово-икономически и социални промени в България в условията на глобализация, *VUZF Review*, 3, 15-21. София: Изд. „Григорий Богослов” (ISSN: 2534-9228)

Григоров, М. (2017). Социално-икономическите промени в България след 1990 г. и бъдещето на маркетинга на българските организации, *Маркетингът – опит и перспективи*, 122–130. Варна: Изд. „Наука и икономика“(ISBN: 978-954-21-0931-0)

Декларация за оригиналност

Аз, долуподписаният Момчил Петков Григоров декларирам, че дисертацията е плод на мои изследвания на научната литература и наличната информация от официални статистически източници и Интернет-сравнения.

сряда, 26 декември 2018 г.

Момчил Петков Григоров